

Foredling av norsk mat - milliardindustri og trygge arbeidsplasser

Eivinn Fjellhammer

Forfatter	Eivinn Fjellhammer
Tittel	Foredling av norsk mat - milliardindustri og trygge arbeidsplasser
Prosjekt	Agenda 2
Utgiver	Tankesmien Agenda/AgriAnalyse AS
Utgiversted	Oslo
Utgivelsesår	2017
Antall sider	28
ISSN	ISSN 1894-1192
Emneord	Matproduksjon Næringsmiddelindustri
Forsidebilde	Foto av Nortura; Rudshøgda

Litt om AgriAnalyse

AgriAnalyse er en faglig premissleverandør og et kompetent utredningsmiljø i spørsmål knyttet til landbruk og politikk. AgriAnalyse arbeider med nasjonale, internasjonale og organisasjonsinterne problemstillinger innenfor våre prioriterte satsingsområder. Ansatte i AgriAnalyse har tverrfaglig bakgrunn med kompetanse fra flere ulike samfunnsvitenskapelige og landbruksfaglige tradisjoner. Se www.agrianalyse.no for mer informasjon.

Forord

Dette notatet er utarbeidet som del av det faglige grunnlaget for en møteserie i samarbeid med Tankesmien Agenda. På oppdrag fra Felleskjøpet Agri, Norges Bondelag og NNN er det utarbeidet et notat om næringsmiddelindustrien og en anskueliggjøring av betydningen av denne for norsk økonomi. Notatet er utarbeidet med tanke på å være et supplement til Tankesmien Agenda sitt perspektivnotat «Verdien av norsk mat» utgitt i 2017. Vi vil takke oppdragsgiverne for et interessant oppdrag.

Oslo, Desember 2017

Chr. Anton Smedshaug
Daglig leder, AgriAnalyse

Innhold

SAMMENDRAG	1
1 EN HEL VERDIKJEDE FOR MAT	3
1.1 NOEN AV NORGES STØRSTE BEDRIFTER I PRODUKSJON OG SALG AV MAT	7
2 EN LEVENDE NÆRINGSMIDDELINDUSTRI KREVER EN AKTIV NÆRINGSPOLITIKK.....	9
2.1 NORSKE RÅVARER GRUNNSTEINEN I NÆRINGSMIDDELINDUSTRIEN	9
2.2 INTERNASJONAL HANDEL SPISER MARKEDSANDELER	10
2.3 MAKTKONSENTRASJON I DAGLIGVAREHANDELEN BLIR BARE STERKERE.....	12
2.4 NÆRINGSMIDDELINDUSTRIEN HAR MANGE AV DE SAMME BEHOVENE SOM ANNEN KONKURRANSEUTSATT INDUSTRI	13
3 INDUSTRI ER FORTSATT EN GRUNNPLILLAR I NORSK ØKONOMI.....	14
LITTERATUR	25

Sammendrag

Fjellhammer, Eivinn. 2017. *Foredling av norsk mat - milliardindustri og trygge arbeidsplasser*. AgriAnalyse, Oslo: Notat 4 - 2017.

I det offentlige ordskiftet kan man få inntrykk av at jordbruket stort sett koster forbrukere og skattebetalere betydelige midler, og at man kun får fellesgoder som matberedskap og kulturlandskap tilbake. Det er viktig å få fram verdien av trygg mat og sikker tilgang på mat, men dette er ikke den eneste ringvirkningen. Andre mye omtalte ringvirkninger er at jordbruket er en viktig distriktsnæring og at det holder kulturlandskapet oppe, noe som er bra for turisme.

Én viktig effekt av jordbrukspolitikken og statens bruk av midler som ikke er så mye omtalt, er at en betydelig matindustri står på skuldrene til jordbruket. Næringsmiddelindustrien, som hovedsakelig foredler jordbruksprodukter, men også sjømat, sysselsatte i 2015 nær 48 000 ansatte i hele landet. Denne industrisektoren omsatte for 205 milliarder kroner, som gjør den til den største fastlandsindustrien etter olje og tilknyttede næringer. En så omfattende næringsmiddelindustri ville ikke vært mulig uten en jordbruksproduksjon av det omfanget Norge har i dag. Til sammenligning var handelsbalansen for fastlands-Norge -203 milliarder i 2016.

I Norge finner vi noen av landets største bedrifter knyttet til foredling av mat. Mens to av de norske matkjedene er på topp 10, sammen med virksomheter som Statoil og Telenor, følger virksomheter som Orkla, TINE og Nortura ikke langt etter. Sammenlignet med andre land i Europa er næringsmiddelindustrien relativt viktig i norsk økonomi. I Norge er om lag 20 prosent av de sysselsatte i industrien sysselsatt i næringsmiddelindustrien, noe som er blant de høyeste andelene i Europa. I Danmark er 16 prosent sysselsatt i næringsmiddelindustrien, men i Sverige er 9 prosent sysselsatt i denne industrigrenen.

Næringsmiddelindustrien er grunnleggende avhengig av norske jordbruksprodukter, men til tross for toll- og kvotebeskyttelse konkurrerer den likevel med importerte produkter. I tillegg til at man for enkelte varer importerer varer til full toll, er importkonkurransen mulig gjennom Råvarekompensasjonsordningen (RÅK-ordningen), hvor grunnideen er at norsk matindustri skal konkurrere med EUs matindustri på like betingelser. Dette gjøres ved at industrien kompenseres for forskjeller i råvarepris. I butikkene kan vi se dette i for eksempel smaksatte meieriprodukter, som yoghurt og bakevarer. I 2016 ble det importert landbruksvarer for 62 milliarder kroner, hvorav 40 milliarder kom fra EU. Samme år eksporterte vi tilsvarende produkter for 10 milliarder. Dette viser ikke bare at det er et betydelig tilbud av importerte matprodukter i norske butikker, men også at det er reell priskonkurranse på en rekke jordbruksbaserte varer.

Om man ser på nøkkeltall for næringsmiddelindustrien, skiller den seg ikke vesentlig fra andre industrigrener. Matindustrien er ikke ensartet, men er samlet noe mer arbeidsintensiv

enn industrien generelt. Samtidig er lønnsnivået noe lavere. Investeringsnivå som andel av omsetning og driftsresultat per sysselsatt er derimot på samme nivå som industrien generelt. Næringsmiddelindustrien er mindre konjunkturavhengig enn resten av fastlandsindustrien, og har vært relativt stabil både mht. sysselsetting og omsetning. Internt i næringsmiddelindustrien er det noe ulik utvikling, hvor bearbeiding av sjømat skiller seg ut med økt antall sysselsatte og omsetning, men en konsentrasjon av næringen i form av færre virksomheter. Produksjon av fôrvarer har også økt antall sysselsatte og omsetning, noe som er nært knyttet til veksten i oppdrettsnæringen. Sektoren har virket stabiliserende for norsk økonomi, noe som er spesielt gunstig i perioder hvor resten av økonomien sliter.

I likhet med jordbruket er næringsmiddelindustrien avhengig av politisk betingede rammevilkår. Tilgang på norske råvarer, enten det stammer fra leveranseplikten til fiskeflåten eller norsk jordbruk, er avgjørende. Næringsmiddelindustrien er også avhengig av importbeskyttelsen som følger av jordbrukspolitikken. Det samme kan hevdes for dagligvarehandelen, som beskyttes mot europeiske konkurrenter som ikke får nyttiggjort seg av europeiske innkjøpsavtaler i det norske matmarkedet.

1 En hel verdikjede for mat

Norge har en helhetlig verdikjede for mat. Dette innebærer at vi produserer maten husdyrene spiser, driver husdyrhold og planteproduksjon til menneskeføde, og driver industriell foredling av mat som selges i norske butikker. Dette er en omfattende verdikjede, som krever et betydelig kunnskapsnivå og infrastruktur.

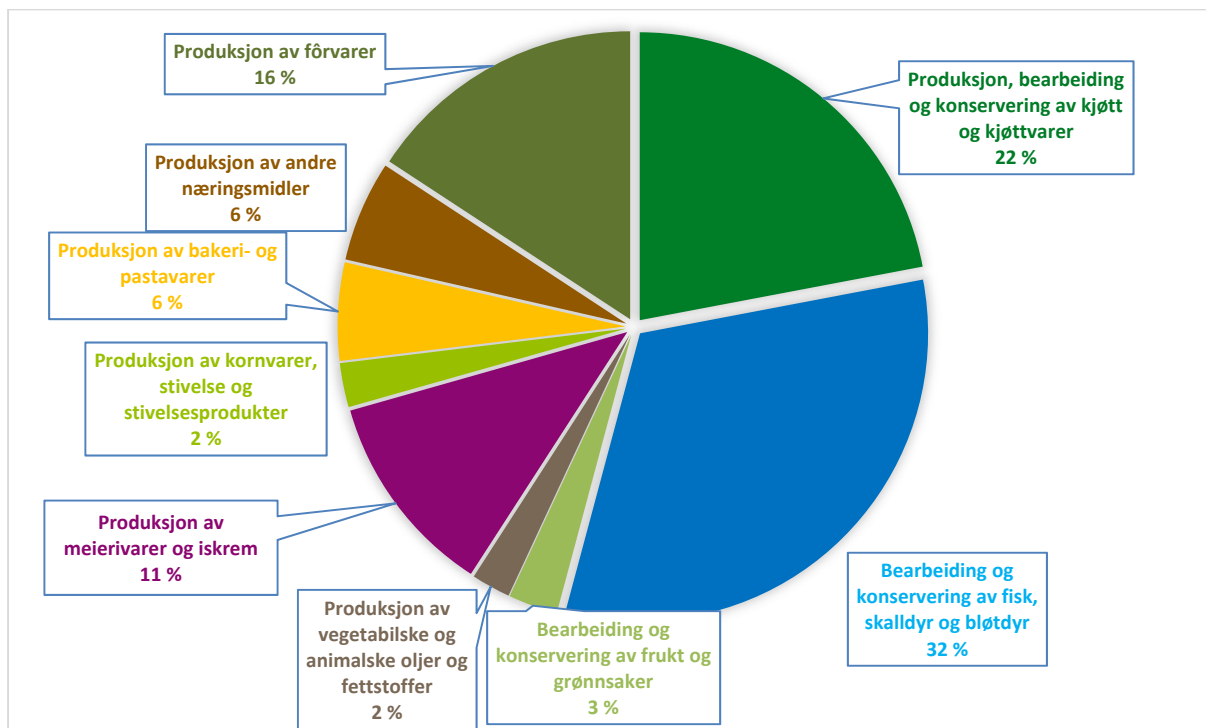
Figur 1.1 Verdikjeden for mat (Landbruksbarometeret 2017)

Maten vi spiser foredles i stor grad i Norge. Store norske industribedrifter som Orkla, TINE og Nortura har anlegg som foredler råvarer fra hele landet. Disse industribedriftene bidrar også med sysselsetting og verdiskaping, og er på flere måter avgjørende for norsk fastlandsøkonomi. I 2015 jobbet om lag 22 prosent av alle som var sysselsatt i industrien, med

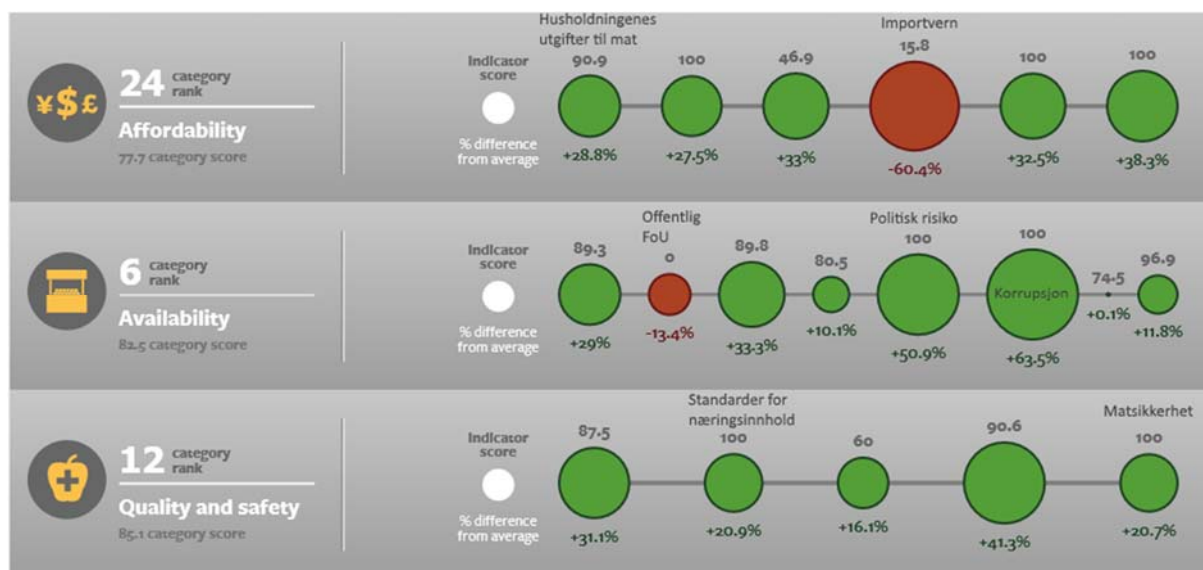
produksjon av næringsmidler (inkludert drikkevarer). Samme år utgjorde næringsmiddelindustrien 20 prosent av verdiskapingen i industrien samlet, målt i bearbeidingsverdi (faktorpriser). I omsetning utgjorde næringsmiddelindustrien (inkludert drikke) 226 milliarder kroner, eller 27 prosent av samlet omsetning i industrien (SSB 2017).

Figur 1.2 Norsk næringsmiddelindustri etter sektor og andel av samlet omsetning (205 mrd. kroner i 2015, SSB 2017)

I Norge, med våre geografiske og værmessige betingelser, er produksjon av jordbruksråvarer dyrere enn for eksempel Sør-Frankrike eller Irland. Kostnadsnivået er også en følge av høyere lønnsnivå, byggekostnader og strengere krav til husdyrhold. Høy dyrevelferd og høyere lønnsnivå er en konkurranseulemp for både bønder og næringsmiddelindustrien. I tillegg er dette en næring hvor skalafordeler gjør seg gjeldende. I matproduksjon er det en fordel å være stor, og i europeisk sammenheng er norsk matproduksjon liten. For å gjøre det mulig å drive matproduksjon i Norge, med sosiale forhold vi vil være bekjent av, har vi et relativt mangfoldig og effektivt virkemiddelapparat.

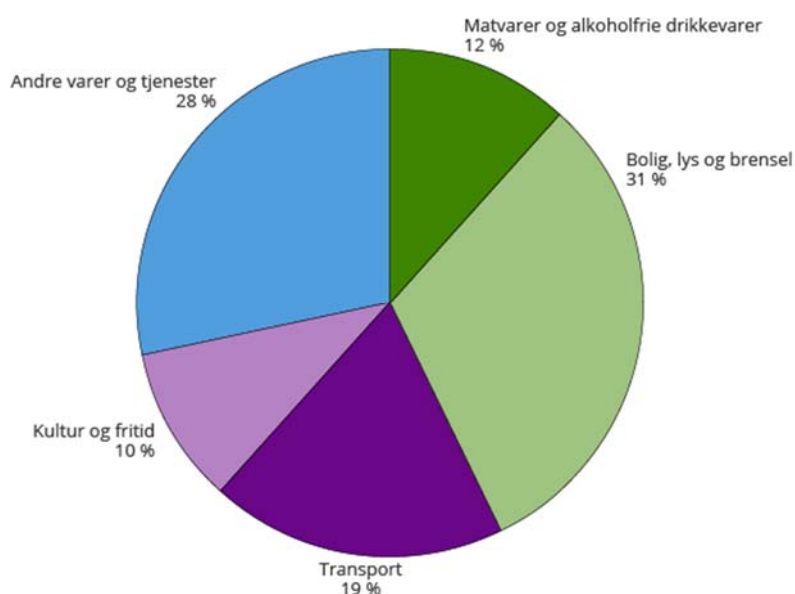
Figur 1.3 Oversikt over Norge på Global Food Security Index. Indeksen tar for seg prisnivå, matsikkerhet og mattrygghet.

(Kilde: <http://foodsecurityindex.eiu.com/Country/Details#Norway>, hentet 4.5-2017)

Om vi ser på Global Food Security Index, som sammenligner land på en rekke matrelaterte emner, har norske husholdninger lavere andel av utgifter til matvarer enn land det er naturlig å sammenligne med. Mens Norge i denne indeksen skårer 28,8 prosent, skårer Danmark marginalt bedre, med 30,5 prosent. Sverige skårer marginalt dårligere enn Norge, med 28,5 prosent. Til tross for det norske importvernet på matvarer bruker ikke nordmenn en vesentlig høyere andel av inntektene sine på matvarer.

Figur 1.4 Forbrukets sammensetning i 2012. Forbruksutgift per husholdning etter vare- og tjenestegruppe.

(Kilde: SSB 2013: Forbruksundersøkelsen)

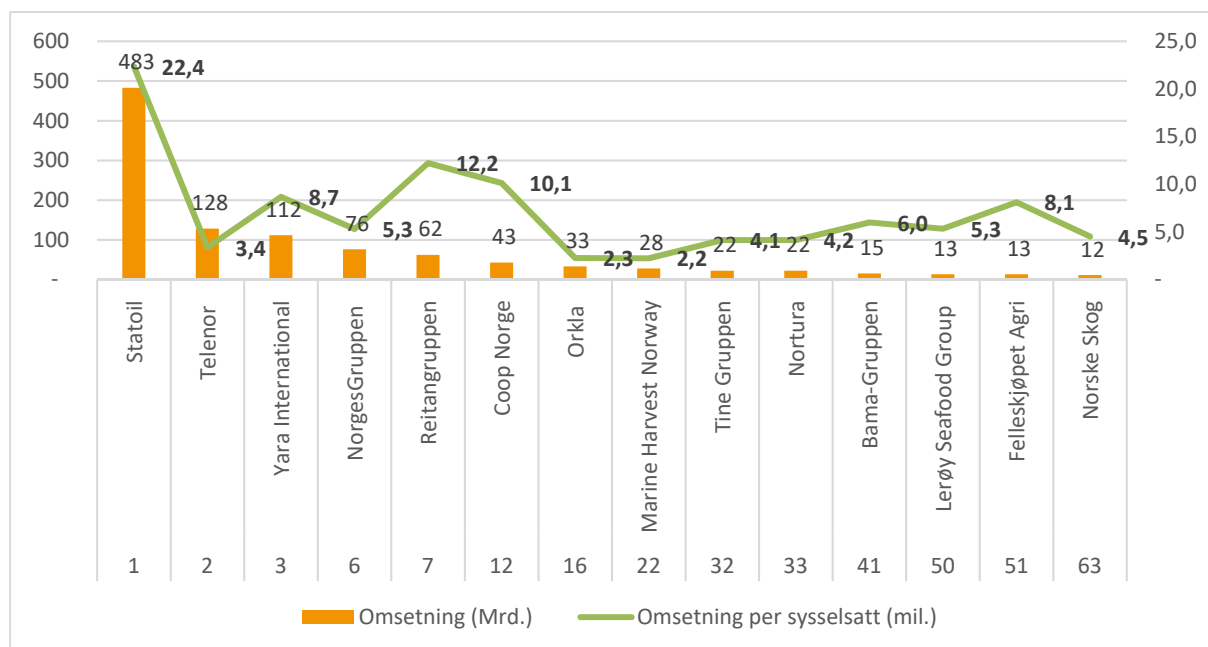
Andelen av husholdningenes inntekt, som går til mat, har endret seg dramatisk fra midten av forrige århundre. I 1958 gikk nær 40 prosent av inntekten til matvarer, mens nivået gikk ned til rett over 10 prosent i 2009. Mat og alkoholholdige drikkevarer er den tredje største utgiftsposten, og utgjorde 12 prosent av forbruket i 2012, eller 51 000 kroner. Dette området har holdt seg relativt stabilt i hele perioden 2000 - 2012.

Norske myndigheter støtter råvareproduksjon økonomisk for å nå jordbrukspolitiske mål. Dette gjør det også mulig å ha et moderat prisnivå på mat. Samtidig har vi et importvern, som muliggjør et nasjonalt prisnivå på mat og at det er et marked for de varene vi har naturlige forutsetninger for å produsere selv. Både norske bønder og næringsmiddelindustrien er uløselig knyttet til dette virkemiddelapparatet. Samtidig ser vi at virkemiddelapparatet er utilstrekkelig på enkelte områder. Vi ser allerede en stor og økende import av meierivarer, til tross for dagens tollsatser. Vi ser også at norske storfebønder ikke finner det lønnsomt å dekke den innenlandske etterspørselen etter storfekjøtt.

Importvernet gjelder bare jordbruksbaserte råvarer, og skal med det kun beskytte jordbruksproduksjon. En sentral ordning næringsmiddelindustrien er gjenstand for, er RÅK-ordningen (Råvarekompensasjonsordningen). RÅK-ordningen er ment å sørge for konkurranse med EU på industriledet. Ordningene skal legge til rette for at næringsmiddelindustrien i Norge kan produsere industrielt bearbejdede jordbruksvarer, basert på egne jordbruksråvarer. Formålet med ordningene er å kompensere for ulikt prisnivå på jordbruksråvarer i Norge og i utlandet, og dermed skape like konkurransevilkår på industriledet. Dette gjelder for eksempel smaksatt yoghurt eller pizzaer. I de tilfeller der tollsatsen ikke gir like konkurransevilkår for bruk av norske råvarer, kan næringsmiddelindustrien søke om tilskudd i form av prisnedskrivning slik at man ikke straffes for de nasjonale råvareprisene. Om man skuer til handelsstatistikken, ser Norge ut til å tape denne konkurransen, trolig med bakgrunn i skalafordelene større europeiske produsenter har.

1.1 Noen av Norges største bedrifter i produksjon og salg av mat

Figur 1.5 Omsetning (i mrd.) og omsetning per sysselsatt (i mill.) i et utvalg virksomheter. Nummerering angir plassering blant Norges største bedrifter i 2015.

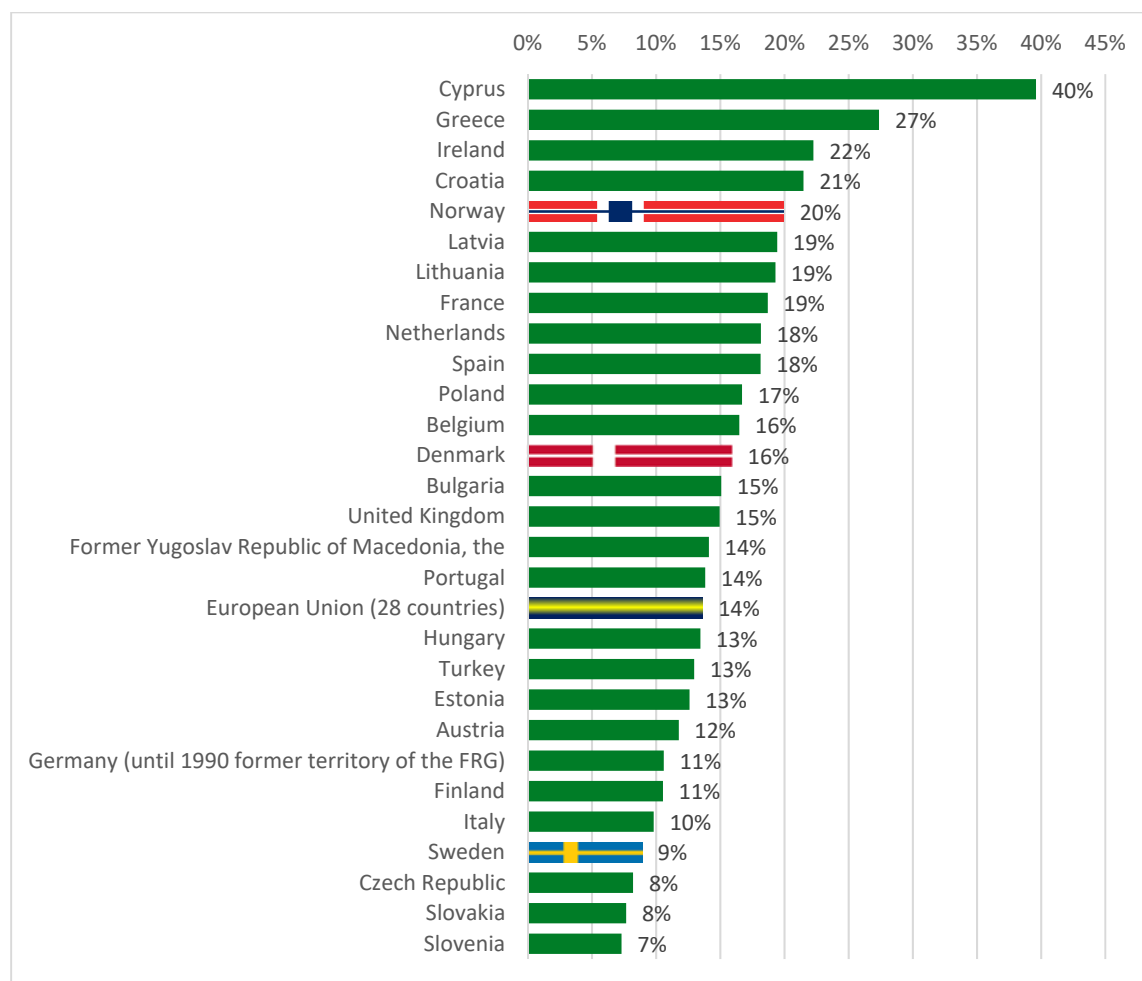
(Norges største bedrifter 2017, Kapital 500.no, hentet 2.5.2017)

Statoil, Telenor og Yara er med for å gi sammenligningsgrunnlag. Yara er jordbruksrelatert da de er en global leverandør av handelsgjødsel. Orkla, Norges største næringsmiddelbedrift er Norges 16. største bedrift og hadde i 2015 en omsetning på 33 milliarder kroner. Etter Orkla kommer TINE og Nortura, begge med en omsetning på 22 milliarder. Orkla er et godt eksempel på en virksomhet som hovedsakelig produserer RÅK-varer. Foran Orkla finner vi de tre dagligvarekjedene, Norgesgruppen, Reitangruppen og Coop Norge, som til sammen omsetter for 181 milliarder kroner. Marine Harvest ASA, som er den største oppdrettsaktøren i blå sektor, hadde en omsetning på 28 milliarder i 2015 (Norges største bedrifter 2017) ¹.

¹ Norske bedrifter er verdensledende på avl av både svin (Topigs/Norsvin) og kyr (Geno), en kunnskap som også blir nyttiggjort i norsk fiskeoppdrett. Norske storfebønder har drevet et mangeårig avlsarbeid, som har gitt blant verdens friskeste og mest høytstående kyr. Norske bønder eier også rettighetene til egne såvarer (Graminor), og driver egen utvikling av sorter som er egnet for norske forhold.

Sammenlignet med andre europeiske land er næringsmiddelindustrien av stor betydning i Norge. Dette er trolig nært knyttet til at vi mangler store industriproduksjoner i Norge, ut over oljen, med tilhørende leverandøringdustri, og næringsmiddelindustrien. Skipsbygging har tradisjonelt vært en viktig produksjon i Norge, men verftene leverer i dag i stor grad til oljenæringen eller blå sektor.

Figur 1.6 Oversikt over andelen av sysselsatte i industrien, som jobber i næringsmiddelindustrien.

(Eurostat 2017)

Oversikten i figur 1.5 viser at næringsmiddelindustrien i Norge utgjør en betydelig andel av industrien. Det samme er også tilfelle for Danmark, som også har en betydelig eksportrettet næringsmiddelindustri. Vi ser at Sverige har blandt de laveste andelen i Europa, noe som trolig er en følge av svak landbrukspolitik i årtier.

2 En levende næringsmiddelindustri krever en aktiv næringspolitikk

Norsk nærings- og nytelsesmiddelindustri er en heterogen næring og har ulike, og i noen tilfeller motstridende behov. Den samvirke-/bondeide næringsmiddelindustrien, som skal sikre avsetning av landets jordbruksprodukter, er avhengig av et fungerende tollvern på både innsatsfaktorene og sluttprodukter, og av at det faktisk finnes et landbruk som kan levere tilstrekkelig med råvarer.

Den marine næringsmiddelindustrien er primært en eksportnæring, og har prioritert best mulig markedsadgang for sine produkter i eksportmarkedet ². Samtidig er den marine næringsmiddelindustrien avhengig av ordninger med leveringsplikt for fiskeriene for å få råvarer å foredle. Norge har også en aksjeid næringsmiddelindustri. Denne industrien kan ha en svakere tilknytning med hensyn til å sikre avsetningen av norske råvarer. Selv om denne delen av næringsmiddelindustrien lever godt med det norske tollvernet på råvarer, kan den ha mindre behov for å jobbe aktivt for å ivareta tollvernet.

2.1 Norske råvarer grunnsteinen i næringsmiddelindustrien

Norsk jordbruk er i dag den viktigste leverandøren av råvarer til den jordbruksbaserte delen av norsk næringsmiddelindustri. Næringsmiddelindustrien og bøndene er i et gjensidig avhengighetsforhold. De sikrer hverandre politisk legitimitet, og man er i et økonomisk skjebnefelleskap.

De årlige jordbruksforhandlingene skal sikre bøndene inntektsgrunnlag gjennom budsjettstøtte og målpriser. Budsjettstøtten gjør bonden mindre avhengig av prisutviklingen, samtidig som myndighetene får anledning til å legge føringer for hva og hvordan landbruket skal produsere og å jevne ut geografiske ulemper og kostnadsforskjeller mellom bruk av ulik størrelse. Målprisen, eller maksprisen, på norske jordbruksråvarer legger tak på inntektsmulighetene til norske bønder, men bidrar også med forutsigbarhet lenger opp i verdikjeden.

Balansen mellom tilbud og etterspørsel etter jordbruksvarer i Norge blir regulert gjennom en ordning med markedsregulering som styres av Omsetningsrådet. Hovedmålet med markedsreguleringen er å sikre at jordbruket får prisene som blir avtalt i de årlige

² EU har toll på marine produkter inn i EU, også fra Norge, mens EU har tollfri adgang av slike produkter til det norske markedet. EU praktiserer også tolleskalering etter bearbeidingsgrad mot Norge. Dette kan bety at for næringsmiddelindustri som selger både i EU og Norge, er det formålstjenlig å etablere virksomheten i EU, fordi man da har tollfri tilgang til begge markedene (Tuftes et al. 2008).

jordbruksforhandlingene. De bondeide selskapene som har fått delegert ansvar for markedsbalanseringen, påtar seg samtidig å ta imot alle jordbruksprodukter (mottakspåkt), og å levere varer til konkurrenter (forsyningspåkt). Markedsreguleringen har vært omstridt i dagens regjering, og ble forsøkt endret. Det har så langt ikke vært flertall på Stortinget for å gjennomføre en større endring av ordningen.

For verdikjeden for mat virker målprisen stabiliserende, slik at det blir større sikkerhet for inntektene og dermed tilbudet av råvarer. Dersom det ser ut til at man får for lite av en vare, kan markedsregulatoren (TINE, Nortura og Norske Felleskjøp) be staten åpne for import med redusert toll, slik at prisen på varen ikke øker ut over målprisen. Så lenge norske råvarer er dyrere enn på verdensmarkedet, vil dette innebære at målprisen er en effektiv makspris. Dette er i utgangspunktet en fordel for både den bondeid- og den aksjeeide næringsmiddelindustrien.

Økt produktivitet har så langt vist seg å være en av mulighetene bøndene har til å øke inntektene³. I et landbruk med bruksnedleggelse er det rom for økt arealbruk for de som blir igjen. Dette har så langt medført at nedgangen i antall produsenter ikke har ført til vesentlig nedgang i råvareproduksjon, selv om det har hatt konsekvenser for areal i bruk. I dag, når jordbruksarealet synker, foregår noe av produktivitetsveksten ved at man slutter å bruke mer krevende jord.

2.2 Internasjonal handel spiser markedsandeler

Premissene for handelen med EU på landbruk blir i hovedsak regulert gjennom artikkel 19 og protokoll 3 i EØS-avtalen. Dette inkluderer blant annet kvoter, tollpreferanser og RÅK-ordningen⁴.

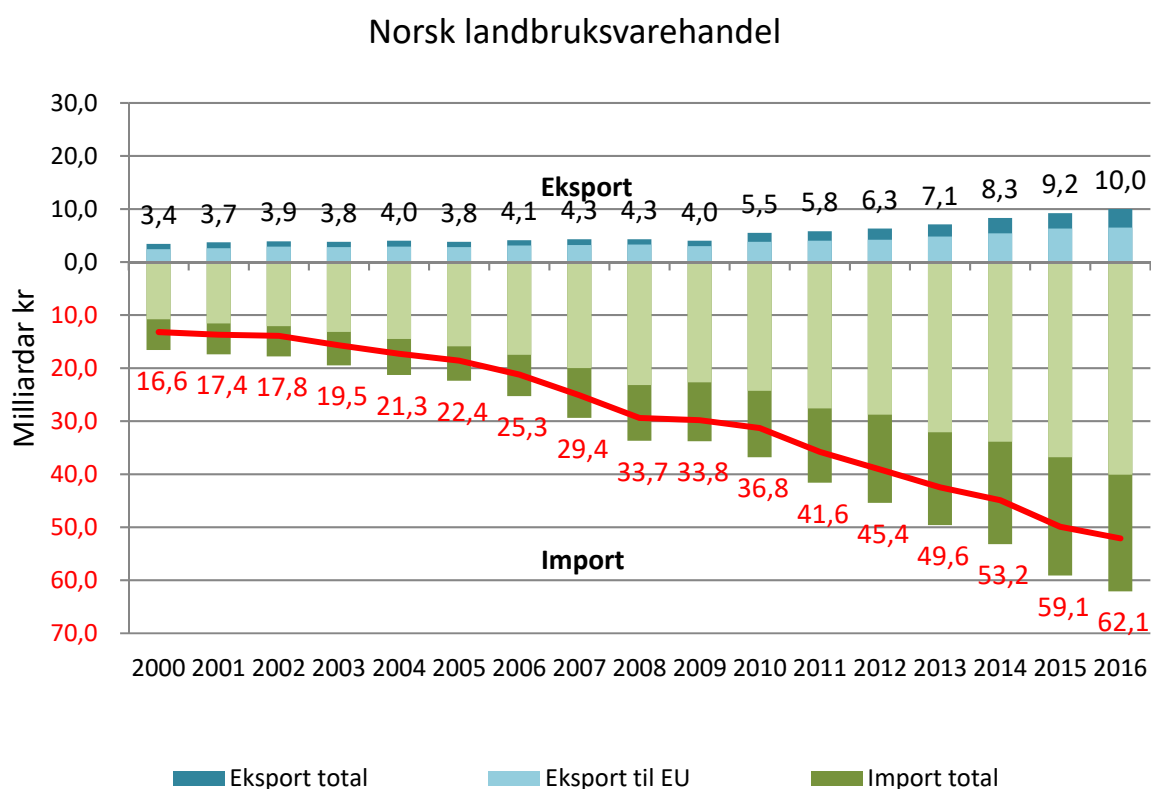
I 2011 ble tollen på søtmeik endret fra kronetoll til prosenttoll, som medførte et mer effektivt tollvern for drikkemelk. De fleste tollinjene er fortsatt på kronetoll, som medfører at det på en rekke tollinjer er mulig å importere varer til full toll og selge varen til ordinær pris i det norske markedet. Eksempler på dette er ost og en del stykningsdeler av kjøtt. I 2016 ble det eksempelvis importert 4258 tonn ost, litt over 6 prosent av totalmarkedet for ost, med full toll.

For varelinjer hvor ”tollvernet lekker”, vil det hele tiden være noen som har insentiv til å utnytte dette rommet, noe som går på bekostning av avsetningen av norske råvarer og setter norsk landbruk i en situasjon hvor det konkurrerer med varer fra verdensmarkedet.

³ Et tilbakevendende problem har vært at bonden på individnivå i mange tilfeller ikke kan påvirke kostnadene på innsatsfaktorene, som gjør kostnadene vanskelige å begrense ut over effektiv ressursutnyttelse.

⁴ Råvarepriskompensasjon (RÅK) skal sikre avsetning av jordbruksråvarer i henholdsvis Norge og EU, samt legge til rette for konkurranse blant næringsmiddelindustrien i EØS-området. Med en velfungerende RÅK-ordning skal det i prinsippet være full kompensasjon for avvik i råvarepris mellom de to tollområdene (Tuft et al. 2008).

Figur 2.1 Import og eksport av landbruksvarer totalt (i milliarder kroner).

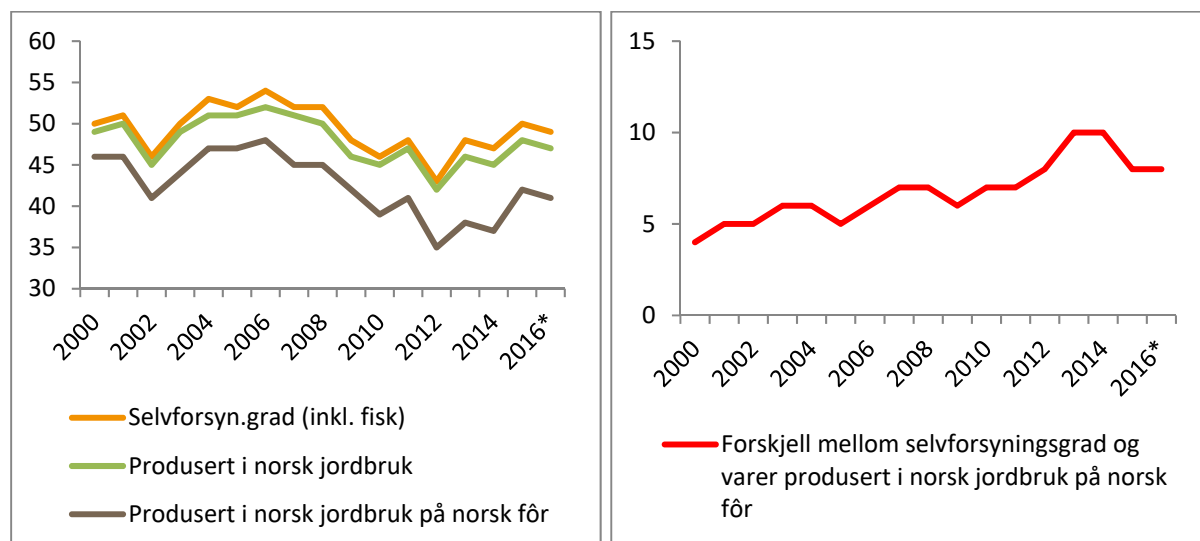

AgriAnalyse/Landbruksdirektoratet/SSB

En utfordring for den bondeide næringsmiddelindustrien er at den aksjeeide næringsmiddelindustrien og kjedene har insentiv til å skaffe seg et konkurransefortrinn foran de store bondeide aktørene gjennom råvareimport. Siden de ikke er bundet til den norske bonden på samme måten som den bondeide næringsmiddelindustrien, vil råvarer fra verdensmarkedet være fristende.

Vi ser at importen av landbruksvarer har økt dramatisk i perioden 2000 til 2016. Dersom man tar hensyn til blå sektor, med fisk, følger i større grad eksporten den økte importen. Importen inkluderer innsatsfaktorer til husdyrproduksjon, som innebærer at vi produserer varer basert på andre lands arealer. I denne sammenhengen er det et poeng å se på selvforsyningsgraden. Figur 2.2 viser at selvforsyningsgraden har gått jamt nedover de siste årene, fra en topp i 2006 til i dag.

Figur 2.2 Selvforsyningsgrad og matproduksjon basert på norske resurser (2000 - 2016, i prosent).

(Kilde: Budsjettnemda for jordbruket, NIBIO, NILF 2011 - 2017)

Selvforsyningsgraden uttrykker den løpende selvforsyningen av matvarer under normale omstendigheter. Det innebærer landbrukets evne til å produsere varer fra jord til bord under normale omstendigheter (NILF 2011). Selv om selvforsyningsgraden ligger rundt 40 prosent samlet sett, er den høyere for varer vi har naturlige forutsetninger for å produsere selv, som melk og kjøtt.

”Mye av endringen [i selvforsyningsgraden] kan forklares med hvor mye mathvete som er høstet inn de aktuelle årene, og hvilket behov en har hatt for supplerende matkornimport. I 2011 var innhøstningsforholdene i Norge enda vanskeligere enn de to årene foran, og mathveteandelen vil bli svært lav. (ibid.)”

Selvforsyningsgraden må ikke blandes med selvforsyningssevnen, som er mye høyere når man regner med all produksjon av mat, samt at forbrukerne trolig vil akseptere endret spisemønster dersom man får akutte kriser (ibid.).

2.3 Maktkonsentrasjonen i dagligvarehandelen blir bare sterkere

Etter at ICA Norge ga seg er det bare 3 store kjeder igjen i Norge: Norgesgruppen, Reitangruppen og Coop Norge. I distribusjonsledet er markedsmakten enda mer konsentrert. Kjedene blir kalt portvokterne til sluttmarkedet, og matprodusenter er avhengige av å ha

hulleplass hos kjedene for å få solgt sine produkter. Regjeringen Stoltenberg II nedsatte to utvalg for å kunne bedre konkurransesituasjonen i matvarebransjen, og de resulterte i forslag om lov om god handelsskikk, henholdsvis NOU 2011:4 (Matkjedeutvalget) og NOU 2013:6 (Dagligvarelovutvalget).

Matkjedeutvalget konkluderte med at konkurransesituasjonen i matmarkedet har negative konsekvenser for forbrukerne, for utviklingen i dagligvarehandelen og for matproduksjonen. Maktforholdet mellom kjedene og leverandørene i det norske dagligvaremarkedet er varig endret, og utvalget tok til orde for en egen lov om god handelsskikk i dagligvarekjeden.

Som en oppfølging av tilrådingene fra matkjedeutvalget, nedsatte regjeringen Stoltenberg Dagligvarelovutvalget, som konkluderte med at forhandlingsløp og kontraktsforhold mellom leverandører og dagligvarekjedene er av en slik art at Norge trenger en lov om god handelsskikk. Utvalget anbefalte også at det burde bli etablert et handelstilsyn som kan håndheve loven. Senere har også opposisjonen fremmet forslag om lov om god handelsskikk i form av representantforslag for Stortinget. Regjeringen Solberg la ned arbeidet med lov om god handelsskikk i 2015.

2.4 Næringsmiddelindustrien har mange av de samme behovene som annen konkurranseutsatt industri

En rekke rammevilkår i industrien generelt, har næringsmiddelindustrien også nytte av. Langsiktighet og balanse i norsk økonomi er avgjørende. Å holde et tempo i oljeutvinningen som hindrer todeling av økonomien, samt å unngå videre utvikling av en boligboble er eksempler på slike faktorer. Men det finnes også spesifikke ordninger som det er viktig å ivareta.

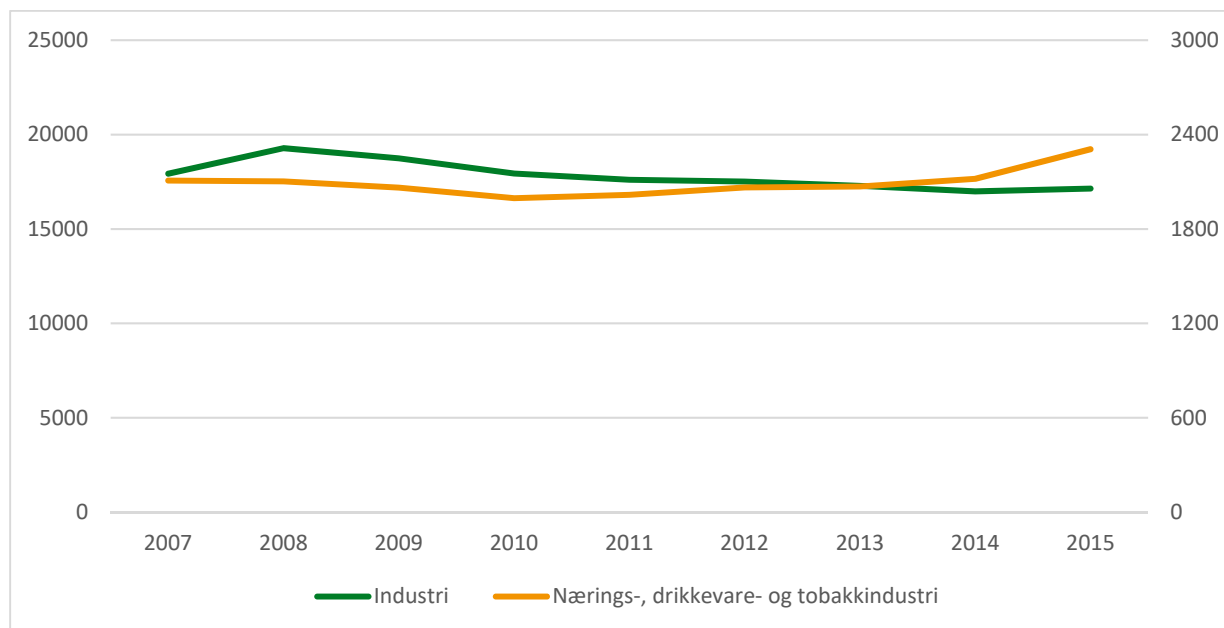
Innovasjonsprogrammer og støtte til forskning og utvikling er ordninger som både industrien generelt og næringsmiddelindustrien spesielt setter stor pris på. Svingninger og kortsiktighet i ordningene medfører en viss skepsis til å belage seg på disse for lange prosjekter.

Matprogrammet, med ansvar for nærings- og forvaltningsrettet forskning i hele verdikjeden fra forbruker til primærproduksjon for landbruksbasert matproduksjon og sjømat, har for eksempel vært gjenstand for kutt de siste årene.

3 Industri er fortsatt en grunnplillar i norsk økonomi

Norsk industri bestod i 2015 av 18 878 bedrifter med en samlet omsetning på 837 mrd. kroner og en sysselsetting på 235 286 ansatte. Av disse var 2 515 bedrifter i næringsmiddelindustrien. Næringsmiddelindustrien, inkludert fisk og fôrproduksjon, hadde i 2015 en samlet omsetning på 205 mrd., eller 24 prosent av samlet omsetning i industrien. Samtidig hadde næringsmiddelindustrien 47 741 sysselsatte, eller 20 prosent av samlet sysselsetting i industrien (SSB 2017a). I perioden vi ser på her, har det vært et relativt stabilt antall bedrifter i nærings- og nytelsesmiddelindustrien. I 2007 bestod næringsmiddelindustrien av 11,8 prosent av det samlede antall virksomheter i industrien. Mens antall virksomheter i industrien generelt har gått ned med 4,4 prosent, har antall virksomheter i nærings- og nytelsesmiddelindustrien økt med 9,4 prosent innenfor perioden 2007 til 2015.

Figur 3.1 Antall foretak i industrien samlet og i næringsmiddelindustrien (inkludert drikkevarer) i tidsrommet 2007 til 2015 (SSB 2017a)⁵.

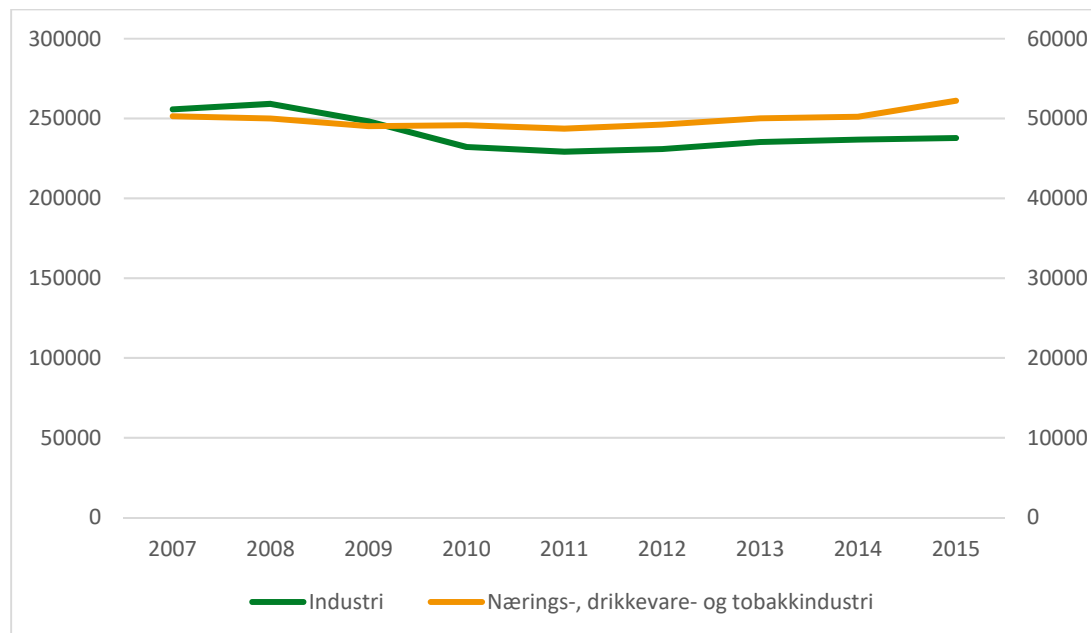

Det er et sentralt poeng at tidsrommet vi her ser på inkluderer finanskrisen i 2008. Vi kan se av figur 3.2 at sysselsettingen faller i industrien i 2009 og 2010, mens den holder seg stabilt i næringsmiddelindustrien. Dette har trolig bakgrunn i at næringsmiddelindustrien først og

⁵ Det har ikke vært tobakksindustri i Norge siden 2008.

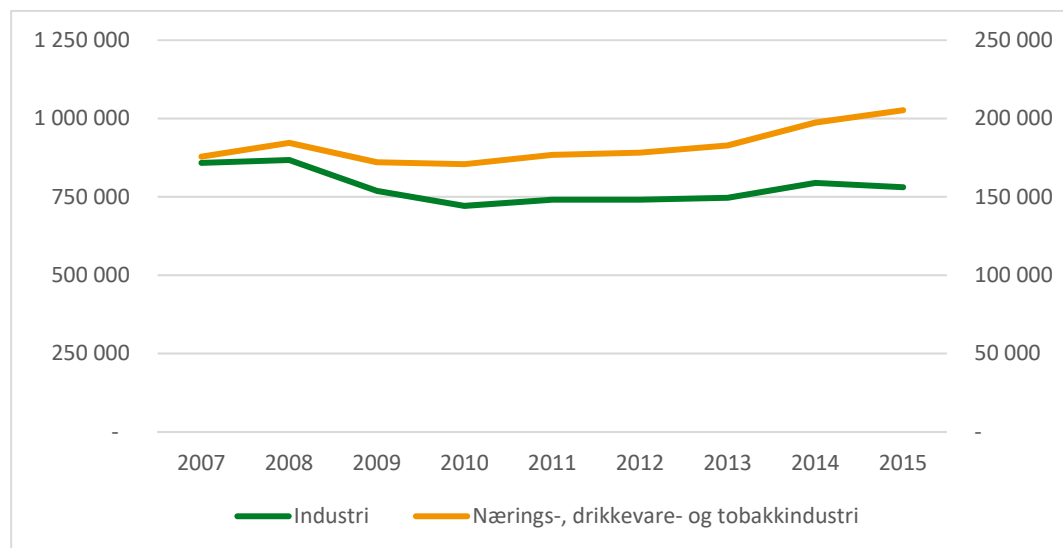
fremst leverer varer innenlands, men har også bakgrunn i at mat er et nødvendighetsgode. Denne egenskapen ved næringsmiddelindustrien er verdifull i seg selv, da den fungerer stabiliserende i usikre økonomiske tider.

Figur 3.2 Antall sysselsatte i industrien samlet og i næringsmiddelindustrien (inkludert drikkevarer) i tidsrommet 2007 til 2015 (SSB 2017a.)

Den samme tendensen gjør seg gjeldende om vi ser på utvikling i omsetning. Mens også næringsmiddelindustrien fikk kjenne effekten av finanskrisen på omsetningen, ble denne sektoren i mindre grad negativt påvirket av finanskrisen, og den har hatt bedre utvikling enn industrien samlet sett.

Figur 3.3 Omsetning i industrien samlet og i næringsmiddelindustrien (i millioner kroner, inkludert drikkevarer) i tidsrommet 2007 til 2015 (SSB 2017a).

Næringsmiddelindustrien er viktig i fastlands-Norge. Om vi ser på oversikten i figur 2.4 over andre industrigrener er det ingen andre industrigrener med sammenlignbar omsetning.

Figur 3.4 Omsetning i norsk industri i 2015, i milliarder kroner (SSB 2017).

Næringsmiddelindustrien skiller seg fra andre industrigrener på flere punkter. Blant annet er lønnsnivået i næringsmiddelindustrien lavere enn i industrien ellers. Samtidig har næringsmiddelindustrien noe høyere omsetning per sysselsatt. Dette fører ikke til et tilsvarende høyt overskudd, men innebærer at næringsmiddelindustrien har høyere vare-

/kapitalkostnader. Dette gjenspeiles blant annet i at næringsmiddelindustrien har høyere investeringer målt i andel av omsetningen.

Tabell 3.1 Oversikt over utvalgte sammenhenger for industrien samlet og næringsmiddelindustrien (inkludert drikkevarer) for 2015 (SSB 2017).

	Industri	Nærings- og drikkevareindustri
Sysselsatte per bedrift	12,5	18,7
Lønnskostnader per sysselsatt	598 268	492 159
Omsetning per sysselsatt (mill. kr)	3,6	4,4
Omsetning per lønnskroner	5,9	8,9
Investeringsandel av omsetning	2,3 %	2,6 %
Brutto driftsresultat per sysselsatt	280 752	301 027

Næringsmiddelindustrien har ansatte og årlige lønnsoppgjør. Lønnsoppgjør innebærer at lønnsutgiftene vokser. Dette gjør det viktig for industrien å kunne ta ut økte priser i markedet. Om man ser på gjennomsnittlig årlig prisvekst på utvalgte varer, finner vi at spesielt kjøttprisene har hatt en svak prisutvikling. Dette skaper betydelig press på denne delen av næringsmiddelindustrien.

Tabell 3.2 Oversikt over prisutvikling på utvalgte matvarer i tidsrommet 2007 til 2016.

	Prosentvis endring fra 2007 til 2016	Gjennomsnittlig årlig vekst
Brød og kornprodukter	28 %	2,8 %
Kjøtt	3 %	0,3 %
Fisk og sjømat	36 %	3,6 %
Melk, ost og egg	26 %	2,6 %
Frukt	20 %	2,0 %

Kilde: SSB 2017, Tabell: 03014: Konsumprisindeks, etter konsumgruppe (2015=100)

Kjøtt er den varegruppen som kommer definitivt dårligst ut med hensyn til prisutvikling. 3 prosent prisvekst fra 2007 til 2016 kan vurderes som dramatisk lavt (det samme var tilfelle for tidsrommet 1998 til 2011). Dette kan vise seg å bli problematisk over tid, dersom ikke denne sektoren klarer å kompensere for den manglende utviklingen på pris med en spesielt høy produktivitetsvekst.

En del av forklaringen på at kjøtt har hatt en svak prisutvikling i forhold til andre varegrupper, er at strukturen på kjøttmarkedet har endret seg mot billigere kraftfôrintensive kjøttslag, samt at kjøtt i perioder selges til under kost i butikken. Et eksempel på dette er lammekjøtt i fårrikålsesongen, som i enkelte tilfeller selges til under halvparten av målpris.

Det har vært underdekning på storfekjøtt i det norske markedet, og det har derfor vært åpnet for import med redusert toll (SLF 2012). I denne konteksten vil det fra et økonomisk ståsted være en normal antakelse, med ubalanse i et marked med for lite av et produkt, at prisen er for lav i forhold til det produsentene kan/ønsker å levere produktet til (se for eksempel Moen et al. 2002).

Det er store strukturelle forskjeller mellom sektorene i næringsmiddelindustrien. Store sektorer, sett i forhold til antall bedrifter, som bakeriene og kjøttindustrien, bidrar til å trekke opp omfanget av næringsmiddelindustrien. Prisutviklingen på kjøttvarer tatt i betraktning er det interessant å merke seg at man har etablering i denne bransjen. Samtidig ser vi at det har vært et betydelig fall i antall virksomheter som driver bearbeiding av råvarer fra sjøen, til tross for at denne sektoren har hatt den beste prisutviklingen på sluttproduktene.

Tabell 3.3. Antall virksomheter i næringsmiddelindustrien i 2015 og utviklingen i prosent fra 2007 (i prosent).

	2015	Endring 2007 til 2015
Produksjon, bearbeiding og konservering av kjøtt og kjøttvarer	368	15 %
Bearbeiding og konservering av fisk, skalldyr og bløtdyr	446	-14 %
Bearbeiding og konservering av frukt og grønnsaker	82	17 %
Produksjon av vegetabiliske og animalske oljer og fettstoffer	32	-16 %
Produksjon av meierivarer og iskrem	64	3 %
Produksjon av kornvarer, stivelse og stivelsesprodukter	35	-20 %
Produksjon av bakeri- og pastavarer	735	6 %
Produksjon av andre næringsmidler	260	40 %
Produksjon av fôrvarer	86	1 %
Sum	2108	4 %

(Kilde: SSB 2017a, Tabell: 07427: Hovedtall for foretak i industri, etter næring (SN2007).)

Selv om vi ser en reduksjon i antall virksomheter som driver bearbeiding av sjømat, har det vært en økning i antall sysselsatte, som sammen med virksomheter tilknyttet produksjon av fôrvarer øker mest. Bakgrunnen for vekst i produksjon av fôrvarer er i hovedsak ikke endringer i fôringsmønstre i jordbruket, men økt produksjon av oppdrettsfisk.

Tabell 3.4 Sysselsatte i norsk næringsmiddelindustri i 2015 og utviklingen i prosent fra 2007 (i prosent.)

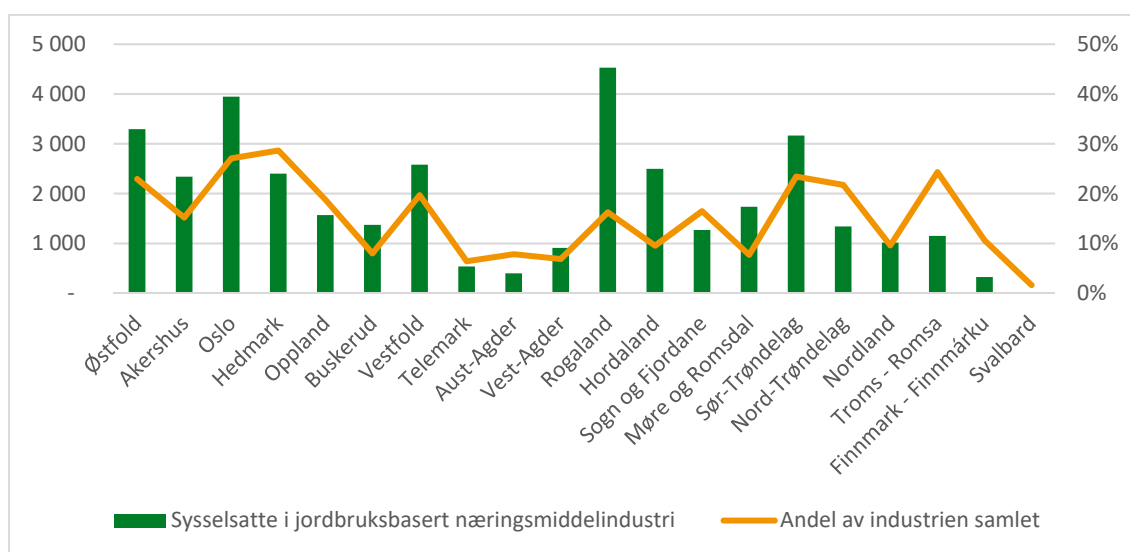
	2015	Endring 2007 til 2015
Produksjon, bearbeiding og konservering av kjøtt og kjøttvarer	12 867	1 %
Bearbeiding og konservering av fisk, skalldyr og bløtdyr	10 689	33 %
Bearbeiding og konservering av frukt og grønnsaker	1 317	-7 %
Produksjon av vegetabiliske og animalske oljer og fettstoffer	399	-57 %
Produksjon av meierivarer og iskrem	6 828	9 %
Produksjon av kornvarer, stivelse og stivelsesprodukter	583	-4 %
Produksjon av bakeri- og pastavarer	9 853	5 %
Produksjon av andre næringsmidler	3 634	-11 %
Produksjon av fôrvarer	2 392	31 %
Sum	48 562	7 %

(Kilde: SSB 2017a, Tabell: 07427: Hovedtall for foretak i industri, etter næring (SN2007))

Kjøttindustrien er sammelignbar i størrelse med fiskeforedlingsindustrien, både når man ser på antall virksomheter, antall sysselsatte og omsetning. Det er også interessant å se på sammensetningen av hver av sektorene. Det er store forskjeller på meieri, kjøtt, fisk og bakeri med hensyn til struktur.

Næringsmiddelindustrien er en viktig distriktsnæring. Tradisjonelt har slakterier, meierier og fiskemottak blitt etablert i nærheten av ressursene, og selv om det er vært en betydelig rasjonalisering av anleggsstrukturen i de fleste næringer, foregår fortsatt foredling av mat over hele landet.

Figur 3.5 Fylkesvis oversikt over sysselsatte i jordbruksbasert næringsmiddelindustri, andel av samlet sysselsetting i industrien.

Vi ser av figur 2.5 at det er mer enn 1000 sysselsatte med foredling av mat i de fleste fylker, og at matproduksjonen er en viktig kilde til sysselsetting.

Tabell 3.5 Oversikt over sysselsatte i primærproduksjon og næringsmiddelindustrien etter fylke, i 2014 (Unntatt fiskeindustrien).

	Sysselsatte i jordbruksbasert næringsmiddelindustri	Antall jordbruksbedrifter	Samlet
Østfold	3 293	2 183	5 476
Oslo og Akershus	6 284	2 111	8 395
Hedmark	2 401	3 245	5 646
Oppland	1 566	4 599	6 165
Buskerud	1 371	2 214	3 585
Vestfold	2 581	1 428	4 009
Telemark	536	1 430	1 966
Aust-Agder	399	681	1 080
Vest-Agder	910	1 078	1 988
Rogaland	4 527	4 199	8 726
Hordaland	2 495	3 043	5 538
Sogn og Fjordane	1 270	2 961	4 231
Møre og Romsdal	1 735	2 655	4 390
Sør-Trøndelag	3 164	2 876	6 040
Nord-Trøndelag	1 338	3 113	4 451
Nordland	1 013	2 152	3 165
Troms	1 150	924	2 074
Finnmark	325	318	643
Sum	36 358	41 210	77 568

(Kilde: SSB 2017, Tabell: 09016: Bedrifter og sysselsatte i industri, etter næring (SN2007) og sysselsettingsgruppe (K), Tabell: 03312: Jordbruksbedrifter (F))

Om man kun ser på den jordbruksbaserte næringsmiddelindustrien og antall jordbruksbedrifter, sysselsettes i gjennomsnitt over 4 000 personer i hvert fylke.

Kjøttindustrien har to dominerende aktører, Nortura og Fatland, som utgjør vel over halvparten av omsetningen, for så å ha en rekke mindre virksomheter. Fiskeforedling og bakeri har et stort antall virksomheter, mens meierisektoren preges av ett betydelig selskap, TINE.

Tabell 3.6 Omsetning i 2015 etter sektor i næringsmiddelindustrien (i millioner kroner) og utvikling siden 2007 (i prosent av samlet omsetning, i 2015-kroner).

	2015	Endring 2007 til 2015 (2015 kroner)
Produksjon, bearbeiding og konservering av kjøtt og kjøttvarer	45 168	-6 %
Bearbeiding og konservering av fisk, skalldyr og bløtdyr	65 969	55 %
Bearbeiding og konservering av frukt og grønnsaker	5 671	18 %
Produksjon av vegetabiliske og animalske oljer og fettstoffer	4 503	17 %
Produksjon av meierivarer og iskrem	23 538	0 %
Produksjon av kornvarer, stivelse og stivelsesprodukter	5 086	26 %
Produksjon av bakeri- og pastavarer	11 267	2 %
Produksjon av andre næringsmidler	11 621	-6 %
Produksjon av fôrvarer	32 337	75 %
Sum	205 160	22 %

(Kilde: SSB 2017a, Tabell: 08596: Hovedtall for bedrifter i industri, etter næring (SN2007))

I 2010 tok bearbeiding av sjømat over for foredling av kjøtt som den største sektoren i næringsmiddelindustrien. Bearbeiding av sjømat har, sammen med produksjon av fôrvarer, den største veksten. Veksten i fôrproduksjon stammer i hovedsak fra vekst i oppdrettsnæringen. Omsetningsverdien av kjøtt har falt i tidsrommet vi ser på, men dette er nært knyttet til den svake prisutviklingen på kjøttprodukter, som vist i tabell 2.2.

Bearbeidingsverdi er et uttrykk for verdiskapingen i en sektor, eller hvor stor verdi foredlingen tilfører produktene som selges videre.

Tabell 3.7 Bearbeidingsverdi i 2015 (i millioner kroner), og andel av omsetning.

	Bearbeidings- verdi	Andel av omsetning
Produksjon, bearbeiding og konservering av kjøtt og kjøttvarer	7 525	17 %
Bearbeiding og konservering av fisk, skalldyr og bløtdyr	9 260	14 %
Bearbeiding og konservering av frukt og grønnsaker	1 378	24 %
Produksjon av vegetabiliske og animalske oljer og fettstoffer	461	10 %
Produksjon av meierivarer og iskrem	6 482	28 %
Produksjon av kornvarer, stivelse og stivelsesprodukter	740	15 %
Produksjon av bakeri- og pastavarer	4 161	37 %
Produksjon av andre næringsmidler	3 351	29 %
Produksjon av fôrvarer	3 710	11 %

(Kilde: SSB 2017, Tabell: 08596: Hovedtall for bedrifter i industri, etter næring (SN2007))

I industrien samlet var bearbeidingsverdiens andel av omsetningen 25 prosent, mens næringsmiddelindustriens andel var 18 prosent. Meierisektoren er den sektoren som har økt bearbeidingsverdien mest i tidsrommet 2007 til 2015, med en økning på 48 prosent, mens industrien samlet hadde en vekst i bearbeidingsverdi på 11 prosent.

Tabell 3.8 *Lønnskostnadens andel av omsetning, bearbeidingsverdiens andel av omsetning og driftsmargin for industrien (2015 tall, i prosent).*

	Lønns- kostnadens andel av omsetning	Bearbeidings- verdiens andel av omsetning	Drifts- margin
Nærings- og drikkevareindustri	11 %	18 %	7 %
Industrien samlet	17 %	25 %	8 %

(Kilde: SSB 2017, Tabell: 08596: Hovedtall for bedrifter i industri, etter næring (SN2007))

Driftsmarginene varierer noe på tvers av industrien (tabell 2.8). Enkelte sektorer skiller seg ut fra gjennomsnittet. Oljerafinning, kjemisk og farnasøytisk industri topper listen med en lønnsandel på 7 prosent i forhold til omsetning, som er den laveste andelen, etterfulgt av metallindustrien og næringsmiddelindustrien. Samtidig ligger gjennomsnittlig driftsmargin for nærings- og drikkevareindustrien nær gjennomsnittet for industrien generelt.

Tabell 3.9 *Lønnskostnadens andel av omsetning, bearbeidingsverdiens andel av omsetning og driftsmargin for næringsmiddelindustrien (2015 tall, i prosent).*

	Lønns- kostnadens andel av omsetning	Bearbeidings- verdiens andel av omsetning	Drifts- margin
Produksjon, bearbeidning og konservering av kjøtt og kjøttvarer	13 %	17 %	4 %
Bearbeidning og konservering av fisk, skalldyr og bløtdyr	8 %	14 %	6 %
Bearbeidning og konservering av frukt og grønnsaker	15 %	24 %	10 %
Produksjon av vegetabiliske og animalske oljer og fettstoffer	9 %	10 %	2 %
Produksjon av meierivarer og iskrem	16 %	28 %	11 %
Produksjon av kornvarer, stivelse og stivelsesprodukter	8 %	15 %	7 %
Produksjon av bakeri- og pastavarer	27 %	37 %	10 %
Produksjon av andre næringsmidler	16 %	29 %	13 %
Produksjon av fôrvarer	5 %	11 %	6 %

(Kilde: SSB 2017, Tabell: 08596: Hovedtall for bedrifter i industri, etter næring (SN2007))

Kjøtt kommer ut med nest svakest driftsmargin (tabell 2.9). Uten at det er en direkte link mellom driftsmarginen i kjøttindustrien og matvarekjedenes fortjeneste på disse produktene, er sitatet fra Ole Robert Reitan i Rema 1000 megetsigende:

”... butikkjeden taper opptil 400 millioner kroner i året på å selge kjøtt til lave priser. – Vi selger mye av ferskvarene med tap. Det er opplagt at hele bransjen taper mye på disse varene, det er en veldig priskonkurranse, sier Reitan. Han forklarer at spesielt middagsmaten er svært viktig om du driver butikk. – Der du handler middagsmaten din, der handler du resten også, sier Reitan. – Det er lønnsomt å selge kylling selv om kyllingen i seg selv ikke er lønnsom. Det er viktig at kundene kommer til oss for å handle, forklarer Reitan. Resten av det du handler, tjener han og butikkene godt på. Reitan trekker fram importerte dagligvarer som ikke er mat, som lønnsomme produkter. –En del av merkevarene har gode marginer, sier Reitan.”

(Kilde: Aftenposten 24.8.2011)

Litteratur

Budsjettnemda for jordbruket, 2011-2017, *Selvforsyningsgrad og matproduksjon basert på norske resurser*, Nibio, Ås, 2017.

Matkjedeutvalget (2011): Mat, makt og avmakt – om styrkeforholdene i verdikjeden for mat, NOU 4:2011, Departementenes servicesenter Informasjonsforvaltning, Oslo 2011.

Moen, R. og Riis, C. (2002): Matvaresektoren i et makroøkonomisk perspektiv, Forskningsrapport nr. 2 – 2002, Handelshøyskolen BI, Oslo.

NILF (2011): Svekket selvforsyning og tendens til større andel fôrimport, nettartikkel funnet på http://www.nilf.no/om_nilf/Nyheter/2011/svekket_selvforsyning_og_tendens_til_storre_andel_forimport, 23.08.12.

Norges Største Bedrifter (2016): Norges 500 største bedrifter i 2015, funnet på Kapital500.no, hentet 2/5-17.

Rystad Energy (2017): Internasjonal omsetning fra norske oljeserviceselskaper – Rapport til Olje- og energidepartementet, Oslo 2016.

Statens Landbruksforvaltning (2012): Nedsatt toll skal sikre biffer og fileter til det norske markedet, funnet på <https://www.slf.dep.no/no/internasjonal-handel/import/tollnedsettelse/Nedsatt+toll+skal+sikre+biffer+og+fileter+til+det+norske+markedet.17254.cms>, 05.09.12.

Statistisk sentralbyrå (2013): Forbruksundersøkelsen, funnet på <http://www.ssb.no/> 14.06.17.

Statistisk sentralbyrå (2017a): Tabell: 08596: Hovedtall for bedrifter i industri, etter næring, funnet på <http://www.ssb.no/> 16.05.17.

Statistisk sentralbyrå (2017b): Konsumprisindeksen per 15. juli 2017, funnet på <http://www.ssb.no/kpi/> 28.05.17.

Tufte, T. og Hansen, K. (2008): Om makrell og andre råvarer, Nationen 19. februar 2008, Oslo..

Utgivelser 2017

- Rapport 1—2017: De lavthengende fruktene er høstet . Løsdrift i norsk storfehold
- Rapport 2—2017: Fylkesrapport løsdrift Hordaland
- Rapport 3—2017: Fylkesrapport løsdrift Oppland
- Rapport 4—2017: Bioøkonomien i USA og EU
- Rapport 5—2017: Jord—og skogbruk i Østfold
- Rapport 6—2017: Korn og konjunktur 2017 Gode avlinger globalt; Norsk markedsordning videreføres
- Rapport 7—2017: Korn og storfe—Verdiskaping i landbruk og industri i Oslo og Akershus
- Rapport 8—2017:Troms: Mulighetenes landbruk
- Rapport 9—2017: Vestfolds grønne næringsliv
- Rapport 10—2017: Politikerundersøkelsen 2017
- Rapport 11—2017: Engdyrking og grovførkvalitet
- Rapport 12—2017:EU's landbrukspolitik 2014-2020. Ny grønn arkitektur—miljø og bærekraft på agendaen.
- Rapport 13—2017:Småfenæringens betydning i Norge
-
- Notat 1—2017: Ringvirkninger av strukturendringer i jordbruket i Oppland
- Notat 2—2017: Integrering i grønn sektor
- Notat 3—2017: Velferdstiltak hos pelsdyr

Hollendergata 5.
Pb. 9347 Grønland
N-0135 OSLO
E-post: post@agrianalyse.no
Web: <http://www.agrianalyse.no>

ISSN 1894-1192

